

Ivo Paić

Sloboda i strah

Hermeneutika predzida. Ogled o iskustvu svijesti hrvatskoga narodnog opstanka

Hrvatska sveučilišna naklada,
Zagreb 1997.

Opseg djela Ive Paića smješten je na 206 stranica. Sastoji se od uvoda i dva glavna dijela podijeljena u 14 poglavlja.

Već sam podnaslov sugerira omeđenost teme koja se dovodi u polje promišljanja posredstvom hermeneutičkog diskursa u misaonom kontekstu suvremene filozofije i sociologije. Smještajući se između bitka i nebitka živa svijest hrvatskog narodnog opstanka misaono se opskrbljuje *predzidem*, čime se beznažno utkiva u gotovo okovanu tradiciju, koja je malo ili nimalo potiče da započne sebe samu ili bilo što. O tom stanju do sada je svjedočila književnost, donekle povijesne znanosti, a malo ili nimalo filozofija, odnosno sociologija. Ovaj zahvat treba ubrojiti u prvi utemeljen filozofski iskorak iz kojeg, na bogato razvedenoj misaonoj podlozi, izrasta i sociološki diskurs. Ovo promišljanje smješta se u okvir tri iskaza svijesti: Hrvatska je predzide, Hrvati su predzide i Mi smo predzide.

Prvi dio ovog ogleda bavi se protuslovnošću istovjetnosti naroda i samog predzida. Naime, na odlučnim prekretnicama hrvatske povijesti svijest iznova pokušava bezpredrasudno problematizirati svoju gotovo po sebi razumljivu bit označenu kao *predzidnu*, čime se postupno i bolno otvara povijesno mišljenje bitka opstanka i hrvatskog bitka-u-svijetu. Pisac uvjerljivo demonstrira otvaranje problemskog polja svijesti u kojem, na trenutak, metodički skepticizam postaje bitan i oglašava se putem onoga *kao da*. To pak podrazumijeva da se metaforičko i simboličko *kao da* povlače i ustupaju mjesto ontološkom *kao da*. Iz toga pak izvire i njim je poticana osebujna pojmovnost koja sugerira tri moguća načina opstanka: *biti između*, *ni tu ni tamo biti* i *radi sebe biti tu*. Virtuozno primjenjujući hermeneutičku metodu Paić pravi prodoran analitički zahvat iz koga se, u konačnici, nadaju ove misaone izvedenice: (a) od XV. stoljeća Hrvati su označeni predzidem, odnosno štitom kršćanstva i kršćanskih država; (b) Hrvati se čute ambivalentno: i predzidem i vratima; (c) otuda je Hrvatskoj

mjesto između svjetova Istoka i Zapada, te je ona i prag Zapada; (d) na tome izrasla svijest račva se u ponos i odvracanje, što će reći: hoće opstati opirući mu se, odnosno ne pristaje na predzidan opstanak; (e) svedeno: simboli i znakovlja se ovdje natječu i poništavaju, pojmovi se javljaju s problemskim nabojem, što se sve bitno odražava na poimanje hrvatskog identiteta. Posebno je Paiću pošlo za rukom da odslika dramatsku svijest hrvatstva na crti težnje za priznanjem, što postaje vrelom mnoštva iluzija, koje se, opet, hrane pričinama kao da Hrvati nisu tu radi sebe, kao da ne zadovoljavaju vlastite interese, nego su radi *drugih* za koje se čak i *žrtvuju*. To vrhuni u spoznaji prevladavanja jednako usmjeravajućih i varljivih, promjenjivih interesa novovjekovne politike Zapada upravljene dijelom i k hrvatskom prostoru. Otuda zijev između zahtjeva razuma i svjetovnih interesa, mada prisutan u davnoj Marulićevoj poslanici Hadrijanu VI. godine 1522., spoznaja da ne postoje već ugrađeni konstrukti koji čine obvezatnim zapadne države prema Hrvatima, tek s ovom studijom biva prisutnija u jednom filozofijsko-sociološkom diskursu. Ispostavlja se da spoznajno polje osviještene napetosti razvidno ukazuje da iskaz *radi sebe biti tu* sažima otpor izvorne odlučnosti da se odhrve svakovrsnim mitskim i ideološkim zatočeništvom u predzidno *biti između*. Jer, vitalnost opstanka zatečene svijesti duguje samostalnom govoru mita (mitosfera) ili pak samostalnom govoru ideologije (ideosfera). Bilo u jednom ili drugom, ona, svijest, zadovoljava svoju samoživost. Na putu nakane da se opstane, ali ne bilo *kako*, nego upravo *tako* (u smislu narodskog identiteta) isprečava se nužan međustupanj kojem svijest, zbog svoje misaone lagode, ne odolijeva, a koji se iskazuje u sintagmi *ni tu ni tamo biti*. Sabijen među zidove (otuda: pred-zide), ali suočen s odškrinutim vratima, ovaj osviješteni identitet u tome vidi znak *prijelaza*. Praćen u svim svojim uzletima i padovima proces svijesti u ovoj studiji biva suočen s granicama svoga *biti između*, što animira samorefleksiju i samoživost koja silovito zahtijeva upravo svoje *radi sebe biti tu*.

Oboružan modernim filozofijskim instrumentarijem, Paić suptilno prodire u svijet svijesti moćne misaone struje što Hrvatsku i Hrvate drži zatočene predzidem, svijesti što seže od 10. travnja 1494. godine moćno se pokazujući u hrvatskom predzidnom opstanku. Njegov kritički zahvat nadilazi svijet te svijesti obogaćujući se plodnom slutnjom napuštanja tog trpnog stanja. On neće izbjeći uvide u hrvatsku povijesnicu što se odnose na priču

o predzidu, niti će odbaciti rezultate filoloških istraživanja, jednako tako kao što mu to neće biti prepreka da, u misaonom prekoračaju, iznutra obasja, rekonstruira i kritički odslika svu dramu svijesti predzidnog opstanka. Iz stranice u stranicu zbiljska povijest svijesti dočarava lokaciju predzida u koju se smješta tegobna napetost slobode i straha, koja iznova ište ideologijski ili, u boljem slučaju, mitski plašt. Vizija njegovih razmatranja sadrži silnu vivisekciju trauma ideologizirane i mitizirane svijesti i uspješno se othrvava njihovom iskušenju misaonim sintetičkim izbjavljenjem iz minulog ili onog što je u sadašnjosti sapinje, obuzdava.

Duhovnom oku sociologa ne izmiče briljantna analiza fenomena straha u hrvatskom narodu. Paradoksalno je što moć straha postaje, i kad neće, tvoračka sastavnica iskustva svijesti predzidna opstanka. Kad god se zbila iznevjera načela razuma inspiriranog kršćanskom naukom na kome izrasta prijateljstvo s neprijateljem – u svim tim slučajevima strah se javlja kao osamostaljeni čimbenik i oblikovna sila što podjednako utječe i na žrtvu i na silnika. Razlaganje fenomena straha ukazuje na izvorišta figure »prisilna hinjenja i dvojbena identiteta«. Zatečena iznevjerom načela razuma svijest se postupno osposobljuje za problemski pristup što je dovoljno osebujan, budući da izranjaju egzistencijalne strepnje i strahovi što prate narodni opstanak. To svijest privodi i odluci. Ova spoznaja duguje mnoštvu nedoumica, kao što je iznevjera očekivane zapadne kršćanske solidarnosti pred Turskom navalom i, što nije manje važno, rascjep u kršćanskom bitku-u-svijetu. Magistravno je autor pokazao kako se pokornost zahtjevima kršćanskog čistog nauka počinje povlačiti pred zahtjevom opstanka u takvom svijetu. Povijesni primjeri uvjerljivo ilustriraju i svjedoče o onom što se stvarno dogodilo. I ne samo to. Zahvaljujući primjerenom metodi i izbirljivoj pojmovnoj i kategorijalnoj mreži autor svijest čitaoca privodi spoznaji kako doživljeni strah, sjećanja na njega i strah pred njegovim uvećanjem zaštićuju svijest narodnog opstanka. Kao da slušamo odjeke narodne mudrosti: »Ne daj Bože gore!« Narodna svijest se udaljava od rizična susreta s Apsolutnim strahom (Hegel) čime zadobija izvjesno, makar ograničeno, zadovoljenje. Tako se izvlači zapretana ponornica višestoljetna raspoloženja svijesti narodna opstanka i pretvara u široku ravninačarsku rijeku koja iz dubine narodne duše zbori vlastite patnje, kolebanja, nespokojsva što proizvode »nesretnu svijest« podjednako izvjesnog povijesnog izlaza i povijesne bez-

nadnosti. Ovaj pak uvid, koji upućuje na to da fenomen strahovanja, njegovo nošenje i podnošenje, postaje, proturječno ukorjenjenje svijesti narodna opstanka uz udaljavanje od svakog lamentiranja. Sve se razrješava – u videnju Paića – uz napor oslanjanja na vlastito, na druge neprenosivo skrbljenje »za bitak svoga opstanka i na vlastit bitak-u-svijetu«.

U figuri zrcala i labirinta isijavaju se svjetovi mnoštva istina što slijede životne priče neizvjesnog lutanja svijesti. Nadnesen nad ovim fenomenom, autor ovo razumno lutanje ili povijesno samousmjerivanje svijesti vidi u znaku traženja onog što je putokazna središnjica. Vraćajući se nepatvorenom izvoru ovo bremenito prisjećanje se iskazuje i posredstvom traženja i samonalaženja. U tom ozračju predzide je zatvaralo vidke, činilo hrvatsku duhovnost tromom uljuljkujući je u tom stanju gotovo kao u priželjkivanom bezizlazu. Paićeva lucidna misao domogla se obilaznice koja bi mogla nositi – uz predzide – još jednu znakovitu potičuću riječ, riječ koja bi djelovala otriježnjavajuće, učinkovito suzbijajući ponekad slijepu samoživost svijesti i otvarajući pouzdan put k slobodi. Otkriće »jednokratnosti povijesnog kretanja« ne javlja se samo kao pojas za spasavanje, nego i kao pravi put za dešifriranje hrvatskog identiteta koji se od sada ne samo brani, zaštićuje i isklijava kao »vraćanje istog« nego i razvija, uznosi, stvaralački isijava. Tu je početak kolebanja predzidne svijesti koja se u punom zamahu počinje javljati kao riječ o narodu. Zatočeništvo predzidem napušta se onoliko koliko dozrijeva svijest da hrvatsko *biti* nije nešto što se iscrpljuje međama predzida i još manje pričom arhetipske protuturske predzidne svijesti, niti pak usudom hrvatskog položaja između svjetova. U konačnici to je svijest u znaku ideje *ozbiljenja hrvatske nacije*. Pisac precizno naznačuje bitne smjerove što vode do osigurana političkog, državnog i kulturnog identiteta. Njihova raznoliknost uspostavlja se i na odnosu poimanja identiteta, značenja predzida i smjera gibanja. Te misaone traverze izranjaju kao optiranje za južnoslavenski identitet (Gaj – Strossmayer – Trumbić), zatim se oglašavaju kao nastojanje na hrvatskom državnom pravu i lojalnosti (Jelačić, Mažuranić) unutar habzburške monarhije, te kao politički smjer konačne apsolutne uspostave hrvatskog nacionalnog identiteta (Starčević – Kvaternik – Frank). Oni nisu »pošteđeni« požara ideja i tvrdog političkog realiteta u Europi. Svi ovi sustavi ideja, više ili manje konzistentni, više ili manje cjeloviti i neujednačeno misaono

utemeljeni, nose iskustvom obremenjenu svijest što se suočava s predzidnim svijetom i samom sobom. Svoje diferencirane programe, oblikovane iz različitih kutova, iskušavaju upravo na predzidu kao nosivoj ideji. Doduše, uloga predzida tu biva promjenjiva, sukladno funkciji programske usmjerenosti i prosudbi kakvo je njegovo mjesto i uloga u ozbiljenju svakog od ovih političkih projekata. Njihov je zajednički nazivnik – ne samo deklarativno – nedvojbeno, istrajavanje na crti hrvatskog nacionalnog i, u konačnici, duhovnog identiteta.

Taj pozamašni misaoni luk Paić je ocrtao tako iznova inzistirajući na poimanju narodnog i nacionalnog, koje je nužno socijalni prostor ne samo golog opstanka nego i ograničenog zadovoljenja samoživosti svijesti, koju treba »osposobiti« da se othrvе svim kušnjama i da nadiđe povijesnu ukletost, odbaci privlačnost prividnog priznanja od strane *drugih* i usmjeri se na snaženje senzibiliteta koji joj omogućava ravnopravno utkivanje u europske tijekove, ali bez gubljenja svoje osebnosti po kojoj jest. U ovakvom se pristupu mijenja ne samo sadašnjost nego i prošlost. Sve je to u funkciji nadilaženja stanja u kome se prepuštamo *sudbini* i stanja u kome postajemo izvanjska funkcija potrebâ *drugih*. Ovo samoznanje trasira put u obranu subjektivnosti i odvažnosti izricanja iz čega izvire plodan individualizam, kritička objecka, autonomnost, odgovornost – sve posredstvom bogatih duhovnih uvida.

Autorovo prisjećajuće čitanje držalo se Marulićeva tvoračkog lika i ostavlja dojam da nam je dobačeno iz budućnosti. Ovo intelektualno druženje s Marulićem pokazalo se posvemašnje duhovno produktivnim. Jer, *hijeti* ne znači i *moći*. U mjeri u kojoj se ono nadaže kao presvođenje nastojanja u ozbiljenje, utoliko, kao zmija svoju košuljicu, svijest hrvatskog narodnog opstanka ostavlja za sobom ono *biti između*, a s njim i sve zaludne nade i neproduktivna strahovanja, te, nadasve, predziđe sa svim svojim čudesno privlačnim mitskim i ideologijskim nanosima.

Koliko god se mijenjala, kamo god se usmjeralavala hrvatska svijest ne može a da nema kao sastojak i *predziđe*. No, sjećanje i podsjećanje na to vodi nas u okrilje straha i, nadasve, »straha pred strahom u takvu opstanku«. To podrazumijeva i svijest o napuštanju viđenja kršćanskog bitka kao nečeg homogenog. U mreži svetog i profanog, »oltara« i »prijestolja«, začinja se svijest o izvjesnim napuklinama u povijesnom realitetu kršćanstva. Zato Paić misli da je u pitanju »Što je Europa?« sadržana svijest narodnog opstanka,

malaksala od dvojbi u skrbi za svoj opstanak, a njezino je traganje posredovano zabrinutošću koju je tako uspješno Krleža izrazio stihom: »Što može hrvatski čovjek na evropski Veliki petak?« Na tom tragu treba interpretirati, kako primjećuje Paić, Marulićevo nastojanje za jedinstvom kršćanske Europe u pomutnjama koje su unutra kršćanstva potencirale »unutareuropsku agresivnost, tj. strah koju su kršćani osjećali jedni od drugih«.

»Marulićev obrat pitanja u problem«, piše Paić, »slijedi iz uvida u napuštanje vodećih načela, kojim se hrvatski narod uvlači u viševrsne prisile. Njima prepušten, on *sam* mora odmjeriti *odnos* između vrijednosti života (opstanka) i nalažuće mu snage načela razuma.

Pri tomu *strah* prožimlje narod i grozi mu se većim jadima – kako se veli u pismu Hadrijanu VI.

Tako Paić. Nije samo dosjetka što on zaključuje pitanjem: »*Ne čuva li* taj nezvani gost (strah – E. Č.) strahujuću svijest narodnog opstanka?«

Ishodište Paićevih promišljanja ulančeno je u nastojanje da se *hijeti radi sebe biti tu* u svijesti hrvatskoga narodnog opstanka javlja izrastajući na svijesti koja je i predzidna. Misaono prodorni osvrt na svijet predzidne svijesti javio se kao predložak za potrebne prepise i odvažnost izricanja koja nam dolazi pravo iz budućnosti.

Onaj tko prodre u bit misaonog tijeka, odnosno onaj koji dokuči krajnji misaoni rezultat ove uspješne analize osposobio je sebe za utjecaj na sebe i druge, da sebe smjesti i drugim omogućiti osvajanje i usvajanje modernog senzibiliteta hrvatske duhovnosti. To je utoliko dragocjenije što ishodi iz valjanog povijesnog uvida, minuciozne analize i stvaralačke primjene hermeneutike koja se pokazala kao moćan, gotovo nezamjenjiv misaoni ključ za odgonetanje ne samo onog što je bilo i onoga što jest nego i onoga što nam se nadaže snagom povijesne usudbe.

Golema literatura koja je bila predmet analize, kako ona izvorna tako i ona sekundarna, zatim sklad između teorijskog i iskustvenog u onom dijelu studije u kojem je »uposlen« sociologijski diskurs, bogat i izbirljiv pojmovnik, misaono guste formulacije – sve to sugerira zaključak da je na ovoj studiji radio čitav jedan tim znanstvenika. Budući je ona djelo jednog autora zaslužuje kompliment koji se rijetko kada može nekom dodijeliti. Ona će, u svakom slučaju, biti oslonac i instrument intenzivnog osvještavanja u duhovnu situaciju našeg vremena i navlastito hr-

vatskog društva. Na toj crti ona ne može a da ne bude poticaj drugim istraživačima za slične pothvate u drugim područjima hrvatskog društva.

Esad Ćimić

Ruđer Josip Bošković

De continuitatis lege

O zakonu neprekinutosti

Priredio Josip Talanga,
Školska knjiga, Zagreb 1996.,
VII+363 str.

Uz *Teoriju prirodne filozofije*, koju smo u hrvatskom prijevodu dobili 1974. godine, ovim novim prijevodom još jednog važnog Boškovićeve spisa, i uz posljednjih desetljeća objavljene studije o Boškoviću, postaje Boškovićevo djelo i učenje, nesumnjivo ponajvredniji dio naše filozofske i znanstvene baštine, sve pristupačnije suvremenom čitatelju. Svojom teorijom o *načelu neprekinutosti* kao vrhovnim načelom u znanosti i temeljnim načelom svoje filozofije prirode riješio je Bošković dva temeljna pitanja svoga vremena, o kojima su se strastveno sporili kartezijanci, njutnovci i Leibniz. Sporovi filozofije prirode odnosili su se na pitanje impulsa – odnosno pitanje sudara i neproničnosti, te na pitanje djelovanja sila na daljinu.

U svojim razmatranjima pojma neprekinutosti Bošković se najprije poziva na Aristotela, a zatim, dakako na Leibniza. Štoviše, Leibnizov prikaz pojma neprekinutosti (iz 1687.) bio je odlučni poticaj za Boškovićevo poimanje i oblikovanje pojma neprekinutosti.

U djelu *O zakonu neprekinutosti* (1754) Bošković je mogućnost načela neprekinutosti dokazao metafizički, apriorno. Obrazložio ga je pojmovno racionalno (str. 19, 129), a ne iskustveno, ne induktivno. To metafizičko obrazloženje prenio je Bošković i u svoje glavno djelo *Teorija prirodne filozofije* (1758). Induktivno je pak dokazao postojanje načela neprekinutosti u prirodi, ali uz napomenu da »što se tiče indukcije, svatko vidi kako je uvijek nepotpuna i koliko je to pogrešno izvođenje udaljeno očevitosti dokaza« (str. 127, te 251–253). Jer premda indukcija ima najveću snagu kada se *istražuju i pronalaze opći zakoni prirode*, ona nema mjesta u *utvrđivanju zakona prirode*.

Knjiga koja je pred nama, dvojezično latinsko i hrvatsko izdanje Boškovićeve djela *De continuitatis lege*, rezultat je vrijednog istraživačkog truda Josipa Talange: velikim dijelom i njegovo autorsko djelo. Talanga je naime napisao uvod, priredio kritičko izdanje latinskoga teksta, preveo latinski izvornik na hrvatski jezik, napisao opširne komentare, dodao dvojezično izdanje triju kraćih rasprava (dviju Leibnizovih i jedne Madame du Châtelet), priredio kazala, od kojih je posebno važno *stvarno kazalo* u kojem za svaku natuknicu navodi sva mjesta u Boškovićeve tekstu, te sve varijante i nijanse u prevodnju.

U *Uvodu* je Talanga problem neprekinutosti postavio u okvir cjelokupna Boškovićeve djela i učenja, te definirao i objasnio načelo neprekinutosti s obzirom na Boškovićeve odnos prema Aristotelu i Leibnizu i njegovo pozivanje na njihova shvaćanja neprekinutosti.

Talangina temeljitost i znanstvena akribija posebno dolaze do izražaja u *komentarima*. Riječ je o 267 bilješki (opsegom čak premašuju izvorni tekst) kojima Talanga prati tekst svoga prijevoda dajući dragocjena objašnjenja neophodna za bolje razumijevanje Boškovićeve rasprave.

Boris Kalin

Francis Fukuyama

Kraj povijesti i posljednji čovjek

S engleskoga prevela Rajka
Rusan Polšek, Hrvatska
sveučilišna naklada,
Zagreb 1994., 666 str.

F. Fukuyama, tadašnji ravnatelj Odjela za planiranje američke vlade u časopisu *The National Interest* objavio je članak pod naslovom »The end of the History«? Članak je izazvao burne reakcije javnosti, što je autora navelo da 1992. proširi svoje teze i tako je nastala knjiga istoimenog naziva. Ova pozamašna knjiga podijeljena je u pet većih cjelina, a središnja joj je tema konačna supremacija liberalne demokracije kako u teorijskoj političkoj misli tako i u političkoj praksi. Na početku, Fukuyama nedvosmisleno zacrtava osnovu, u biti polemičku, tezu o potrebi